

La poètica dialèctica de Josep Borrell: D'un *adulat desig a aigua, ànima*

Eduard Batlle

Aula Màrius Torres

RESUM: El present article fa un repàs de l'obra lírica del poeta Josep Borrell i Figuera. Es comenten breument les seves obres des del primer llibre fins al darrer, incidint en una interpretació de la poètica de l'autor que subratlla el component dialèctic, la coherència amb el propòsit que el mateix autor va fer públic en la primera obra i la concepció de la poesia com una expressió de l'instant vivencial sovint marcada o reflectida en el paisatge del Pla d'Urgell.

PARAULES CLAU: Josep Borrell, dialèctica, Heràclit, Andreu Loncà, Xavier Macià, Carme Vidal, Montserrat Vilà.

ABSTRACT: This brief essay is a review on the lyrical works of the poet Josep Borrell i Figuera. It consists of a short comment of his works from the first to the very late, emphasizing a dialectical point of view of his poetry, in accordance to the plot that himself outlined in his first book; an idea of poetry as an expression of the vivid instant, often reflected on the landscape of the Pla d'Urgell area.

KEY-WORDS: Josep Borrell, dialèctica, Heràclit, Andreu Loncà, Xavier Macià, Carme Vidal, Montserrat Vilà.

Posem per cas que el lector d'aquest article es troba davant d'una cascada, veient constantment la mateixa imatge de l'*aigua* que, en plena caiguda, és i no és a la vegada la mateixa. L'observador hi contraposa el seu intent per a racionalitzar allò que veu: una determinada teoria sobre la geologia, l'erosió, la hidrologia, etc. Per molt que l'observador vulgui reproduir allò que veu sempre en restarà al marge l'energia del natural que la descripció és incapaç de transmetre. I què podem fer-hi? Només ens resta la *poiesis*. La creació de l'obra d'art –expressiva, no descriptiva– que a tall de síntesi s'eleva sobre el natural i sobre l'individual per tal de crear un nou sentit, una idealització, que aplega els anteriors. Decideixo iniciar aquest article amb

aquest exemple perquè penso que el conjunt de l'obra de Josep Borrell i Figuera (Mollerussa, 1954) hi té molt a veure, amb aquesta forma d'entendre la poesia. Una concepció dialèctica aplicable al subjecte, al paisatge, a la societat que marca una trajectòria consolidada i de referència en l'àmbit de la lírica actual de les Terres de Ponent. Amb el darrer llibre, *Aigua, ànima* (BORRELL, 2017), l'autor fa com el mussol d'Atena, que s'enlaira i sobrevola la vida al capvespre.

Imatge 1. Josep Borrell segons Josep Mª Maya

Podem dir que aquesta dialèctica és un dels aspectes que caracteritza l'obra poètica de Borrell, que s'ha anat construint a partir de la dinàmica del contrast, de l'afirmació i la negació. Al primer llibre de poesia que va publicar, *Un adulat desig* (BORRELL, 1986) trobem un poeta jove i jove que el primer que fa és mostrar-nos quina és la seva poètica, raó per la qual veiem com

Borrell és un poeta honest i coherent, ja que ha procurat no traïr uns principis bàsics que es troben al text "De l'ofici" on, entre altres coses, diu: "[...] la lírica, doncs, consisteix en una anàlisi apassionada a la recerca de l'essencialitat del conjunt de l'home-en-la-quotidianitat" (BORRELL: 1986: 21). Aquesta quotidianitat és la història d'una transformació constant. És l'etern nàixer i perir, aparèixer i desaparèixer. La flor es converteix en fruit i aquest, al seu torn, en llavor. Es pot dir que el fruit ha negat la flor i, al mateix temps, el fruit és negat per la llavor. Allò que és viu no roman idèntic a si mateix, sinó que creix i es desenvolupa, i pateix alteracions per causes externes a si mateix. La cosa viva és sempre un procés amb les seves pròpies fases: de la llavor no se'n pot deduir l'arbre si no és al final del procés. Només aleshores, quan ha culminat el desplegament, podem comprendre el principi del procés i el procés en el seu conjunt.

El poeta ha procurat mantenir-se fidel a aquesta recerca de l'essencialitat de la vida mateixa, d'allò que supera les contradiccions d'aquest "home-en-la-quotidianitat" (BORRELL, 1986: 21). Per aconseguir-ho ha utilitzat l'eina pròpia de la creativitat poètica: la paraula, el mot. I ho ha fet amb persistència, atès que precisament "Fidelitats" és el títol de la novena part del llibre *Un adulat desig* on el poeta expressa de forma clara com aquesta captura de l'essencialitat és l'objectiu que s'imposa en la seva tasca.

(2)

Vet aquí l'adormiment de les hores
i el brostar dels blats als peus de l'insomne.
Com fugen els níguls lla del qui es queda.
Tot avenir s'agombola en un puny
d'un temps retrobat en una bona hora.
I, entre el mill, l'amada enterra l'escriny
amb els secrets que saps sobradament.
s'acaben les remors i les imatges,
i els mots es confonen amb les pregàries,
tu ja has fet la tria entre tants desigs:
persistir fidel a la fona tensa
del gest i la paraula, per collir,
dels dies, els instants i els millors fruits. (BORRELL,
1986: 36)

De vegades hi ha poetes que proven de reinventar-se. Hom sospita que això és massa sovint fruit d'un dogma que s'ha instaurat i que ens vol convèncer que tot canvi és bo per si mateix. Però això no ho trobarem en Josep Borrell. El nostre poeta insisteix en una voluntat de "Fidelitat" on hi ha una moral als antípodes del

relativisme o del nihilisme. Borrell ha volgut ser constant en aquesta tasca de "dir-se" –de "dir-nos"– allò d'essencial en la quotidianitat. És cert que el poeta ha realitzat algunes exploracions pels marges del corrent principal del seu riu poètic. Ara mateix destaquem *Tir al blanc* (BORRELL, 1992), un poemari escrit al mateix temps que *Rambla de tardor* (BORRELL, 1991), on se'ns mostra el poeta social, ideològic, fins i tot sarcàstic. I també *Ombra de roure* (BORRELL, 2006), on predomina un to moralista. Ambdós llibres són excursions que ha fet el poeta per a retornar, finalment, al corrent principal de la seva poesia que és recorreguda per un fil continu i recognoscible, que desemboca en *Àigua, ànima*, que seria la síntesi que relliga tot el procés creatiu del seu autor. Per tant, tenim un poeta en el tràfec vital de transformació contínua que mira de salvar "els millors fruits". I cal que ens demanem, quins són els fruits que mereixen salvació?

A *Un adulat desig* trobem un intent per poetitzar l'experiència del desig. Aquesta és una de les constants en la poesia de Borrell. Però una de les particularitats que hi trobem és que el poeta sovint vol expressar una consideració intel·lectual del fet. Sembla com si fes la tasca d'un entomòleg: un estudi minuciós no exempt de sornegueria, des d'una mirada un punt distanciada, valorant que després de tant tomba que gira, la humanitat segueix desconcertada davant la incomprendible però inqüestionable força del desig i de l'instint eròtic. Això no obsta perquè el poeta jugui amb l'arravatament i es deixi endur en alguns texts per una reivindicació del *joie de vivre* protagonitzat per un jo apassionat. ¿No és el desig per si mateix, i no el seu objecte, un d'aquells fruits que el poeta pretén salvar? Diu Fernando Pessoa (2002: 277), al *Llibre del desassossec*, "No l'amor, sinó els voltants és allò que val la pena".¹ L'exaltació i la sorpresa, la vivesa exultant del desig acaba per ser més excitant que l'assoliment.

A *Rambla de tardor* l'element protagonista és l'amor i la transformació que opera el pas del temps. Al pròleg, Xavier Macià diu que aquest llibre "és el llibre de la fe, però no de la religiosa sinó d'aquella que els homes ens construïm amb el que la vida ens dona per tal de vèncer la por al devenir temporal i a la mort" (MACIÀ, 1992: 7). L'experiència amorosa és el pas de l'estel fugaç que percacem quan alcem la vista al cel nocturn. El verd que tot l'hivern esperem que espurnegi a les branques dels arbres i que després és vist i no vist. Uns versos del poema "Rambla de tardor" així ens ho diuen:

¹ Fragment 271.

Que fugaç passa el reialme del verd
i emmudeix el piular dels estornells,
la tarda de la Rambla que ens passeja! (BORRELL,
1991: 24)

Perquè pel poeta la vida és aquesta fugacitat dels instants, del gaudi, de la plenitud, de la qual procura retenir-ne algunes engrunes en forma de vers. Uns anys més tard, a *Molinet de vent* (BORRELL, 1996), el poeta aprofundeix en la seva reflexió sobre el temps i ens presenta una idea que a *Aigua, ànima* ha esdevingut preponderant: una concepció dialèctica del temps, circular, a la grega, com etapes que girant sobre si mateixes se superposen. El títol del llibre ens remet a un doble sentit. Per una banda aquest etern girar del molinet, com aquest temps cíclic. Per una altra banda, l'evocació del temps passat –el molinet com a símbol de la infantesa– i, per tant, la constància del temps exhaurit, dels paradisos perduts, la certesa d'allò que deia Heidegger: “nosaltres som bàsicament un ésser-per-la-mort”. Aquest miracle que és la racionalitat humana i, alhora, la seva condemna: saber-nos finits. Com bé diu Carme Vidal Huguet al pròleg del llibre “[...] el record, l'enyorança i l'invencible pas del temps que no s'atura són els temes que en aquesta poètica sobre l'essencialitat humana condueixen inevitablement a una reflexió sobre la mort” (VIDAL, 1996: 9). *Molinet de vent* pot ser vist com la síntesi que aplega en el seu si una poesia del desig i de l'amor (tesi a *Un adulat desig*) i una poesia sobre la fugacitat, sobre el pas del temps (antítesi a *Rambla de tardor*). I un cop més, el poeta insisteix en la idea de fidelitat, títol d'un poema on intenta, amb els mots, salvar allò que ja és passat.

FIDELITATS

I quan parlem de la fidelitat
et veig en un carrer d'estiu, menut,
jugant a trens i a metges al canyar,
i un portal ple de secrets i projectes.
El temps no és innocent; ja han verdejat
mil anys als plataners i la basseta.
Aquests ocells ja ens són desconeguts.
l'aspror dels ametllons, el tren, les canyes
i el goig immens dels cossos a la sesta.
Però el telèfon és fred, tan distant
com l'horitzó magenta del record.
Els dies cauen, manyoc de tristeses,
com les ametlles seques del canal.
Així com la ventada et pren l'estel,
els anys et van furtant la llibertat.
Malgrat tot, ara sents per aquest fil
un corrent d'amor que t'emociona. (BORRELL, 1996: 29)

L'amor és una de les constants del discurs poètic de Josep Borrell que a *Sine cupiditate* (BORRELL, 2002) pren un to d'element equilibrador, d'àncora o amarra del poeta, que l'estabilitza i el protegeix del brogit vital. L'autor afirma que aquest llibre forma part d'una trilogia (junt amb *Rambla de tardor* i *Molinet de vent*) que podem condensar en tres versos molt significatius:

Cossos contra l'efímer, ---- *Un adulat desig*
contra el capvespre, ---- *Rambla de tardor*
contra el caos del temps... ---- Incomprensió, incertesa
que en resulta. (BORRELL, 2002: 29)

Seguint amb el símil utilitzat, semblaria que la vida adulta, que potser imaginàvem més predictable, man-yaga i dominable, ha esdevingut un caos on és difícil orientar-se i esbrinar-ne cap ordre. I l'amor –aquests “cossos” dels versos esmentats– és un refugi que equilibra i asserena. Si traduïm *Sine cupiditate* per “sense excessos”, potser podem interpretar que el poeta ha madurat el sentit que atorga al desig i l'amor en funció de l'efecte refugi que li genera. Aquesta tesi surt reforçada quan veiem el protagonisme que pren el paisatge natural en molts poemes del conjunt. El recurs emprat consisteix a establir una correspondència, gairebé una fusió, entre l'amor i el paisatge. Sembla com si la terra/cos- faciliti l'arrelament d'allò que és fràgil i fugisser.

Com assenyala VILÀ (2016), aquest home travessat de neguit sembla que, per uns instants, és acollit per un amor salvífic i que asserena. Com si hom recuperés el paisatge conegut de la infantesa, del temps del joc i la despreocupació. Tanmateix, la por, la incertesa és la torna que es rep quan s'ha assolit allò que era cobejat. I aquesta calma o seguretat es veu alterada pel lladruc alarmant i amenaçador del gos, que simbolitza els temors que la ment no és capaç d'escombrar i que ens tenallen sense pietat i ens fan remoure dins del llit:

... I per què tems el gos que borda
quan olora de lluny el brusc
estremiment del qui es retroba
enllà del temps de la infantesa? (BORRELL, 2002: 37)

Potser resulta que això és el que ens toca viure, pobres de nosaltres! La nostra condició és la insatisfacció permanent, com la d'aquell que pretén retenir aigua amb les mans. O com en la bella imatge del poema “Fidelitats”, l'estel, que és gaudi i joc, és endut per la ventada. L'assumpció d'aquesta realitat protagonitza *La mitja vida* (BORRELL, 2012) on, en una primera part, predomina la veu d'un “filòsof encuriosit i escrutador” (LONCÀ, 2012: 12) –en paraules del pròleg

d'Andreu Loncà– que a la segona part dona pas a una veu rampelluda i lúdica, que canta a una llibertat redescoberta en què ja s'anticipen tonalitats que a *Aigua, ànima* esdevenen protagonistes.

El títol *La mitja vida* manifesta una interessant ambigüitat: el primer que ens fa pensar és en el nostre tràmit temporal. Com si el poeta ens digués que ja ha recorregut la meitat del seu camí vital. Per tant, semblarà com si el poeta ens fes una composició d'escena des d'una perspectiva lineal. Però una segona interpretació del títol ens fa pensar en la constatació de les nostres limitacions per a treure res en clar d'allò que ens ha tocat viure. L'astorament i la desorientació que arribat un cert moment no podem fer altra cosa que assumir, com no ha de provocarnos frustració? És com si el poeta ens proposés mirarnos al mirall per tal d'acceptar que probablement ens hem quedat a mig camí d'allò que preteníem ser. Sempre descobrim massa tard que a la vida calia xuclar-li tot el suc. Són els populars versos de Gil de Biedma: "Que la vida iba en serio / uno lo empieza a comprender más tarde..."² I quan aquesta certesa ens és revelada no podem evitar ser com l'ànec coll verd solitari que xipolleja al riu i que és el poema XIII de *La mitja vida*:

XIII

Un ànec giravolta sobre l'aigua del riu.
S'enreda entre les algues i claca amb desesper
perquè no l'engoleixi el remolí fatal.

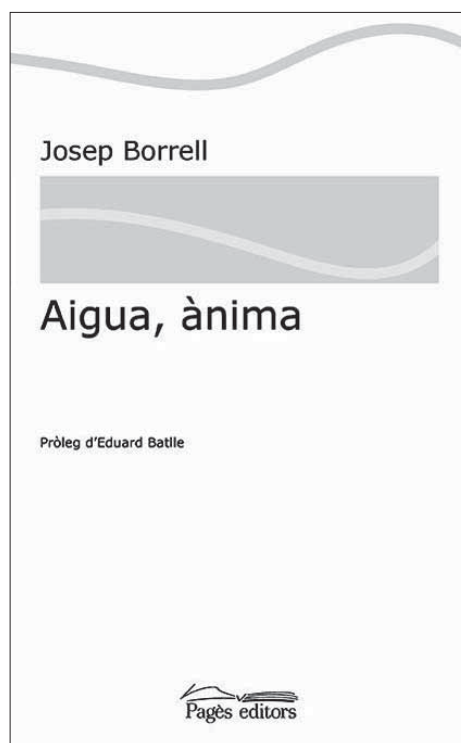
I sobre si mateixos giren els anys i els dies,
i la ment desafia desesperadament
la líquida agonia dels vells entusiasmes.
Contra qui adreçaràs, coll verd, la teva ira? (BORRELL:
2012: 31)

Potser la millor conclusió que podem extreure de *La mitja vida* sigui precisament la cita de Paul Éluard amb que Josep Borrell va decidir obrir el llibre i que fa:

Adieu tristesse,
Bonjour tristesse... (BORRELL: 2012: 12)

I és que com a individus som fets del material d'al·luvió dels afanys irresolts i el tedi d'allò assolit. De les urgències del cos. Dels somnis projectats. Acabem per ser una configuració heterogènia d'allò que els altres han deixat en nosaltres, de les petges que van esborrant-se en el llarg hivern de la solitud. Com la barca de Teseu, què resta d'invariable i ens atorga identitat quan ens hem transmutat incomptables

cops? Si fèiem del desig amor i ara creiem que és més coses que l'altivesa del cos? Si lamentàvem la manca de llibertat però la solitud ens ofega? *Aigua, ànima* recull aquest cúmul d'incerteses i contrarietats. És la culminació d'una obra que s'ha anat construint a partir d'una interacció dialèctica dels temes centrals en la poètica de Josep Borrell. És el batre de les ales del mussol d'Atena de què parlava Hegel, que aixeca el vol al capvespre, quan el poeta ja ens ha parlat del que és quotidià. Quan ja ha fet del mot expressió de la sensualitat, el desig i l'amor, i de llur inevitable caducitat, desencís i cansament. Quan ha constatat que el pas del temps ens esculpeix a cop d'instant fugitiu. Quan ens ha mostrat com ens delim per evocar el passat i els paisatges on vàrem viure, que hi són però ja no són els mateixos. Paisatges perduts, evocats, recuperats del Pla d'Urgell: camps, pobles, arbredes, sèquies, canal...

Imatge 2. Coberta d'*Aigua, ànima*

Aigua, ànima (2017) és la síntesi que Josep Borrell ha dut a terme i que conté de forma condensada els aspectes essencials de la seva poesia. És l'acceptació de la condició humana amb totes les contradiccions.

² Primers versos de "No voleré a ser joven" (GIL DE BIEDMA: 2006: 198).

Per això no ens ha de sorprendre, quan el llegim, la presència de la lluita de contraris d'Heràclit, el filòsof grec. Perquè, al capdavant, ¿què serien la raó i la mesura si no es conegués l'embriaguesa? ¿Què seria dels sentits si darrere seu no s'amagués la mort? ¿Què seria, finalment, l'amor sense la solitud?

BIBLIOGRAFIA

BORRELL, J. (1986). *Un adulat desig*. Barcelona: Llibres del Mall.

BORRELL, J. (1991). *Rambla de tardor*. València: Edicions 3 i 4.

BORRELL, J. (1992). *Tir al blanc*. Lleida. Institut d'Estudis Ilerdencs.

BORRELL, J. (1996). *Molinet de vent*. Lleida, Pagès editors.

BORRELL, J. (2002). *Sine cupiditate*. Lleida, Pagès editors.

BORRELL, J. (2006). *Ombra de roure*. Lleida, Pagès editors.

BORRELL, J. (2012). *La mitja vida*. Lleida, Pagès editors.

BORRELL, J. (2017). *Aigua, ànima*. Lleida, Pagès editors.

GIL DE BIEDMA, J. (2006). *Las personas del verbo*. Barcelona: Galaxia Gutenberg.

LONCÀ, A. (1992). Introducció. *La mitja vida* (p. 11-16). Lleida: Pagès Editors.

MACIÀ, X. (2012). Introducció. *Tir al blanc* (p. 5-8). Lleida. Institut d'Estudis Ilerdencs.

PESSOA, F. (2002). *Llibre del desassossec*. Barcelona: Quaderns Crema.

VIDAL, C. (1996). Introducció. *Molinet de vent* (p. 9-11). Lleida, Pagès editors.

VILÀ, M. (2016). *Josep Borrell*. Recuperat de http://www.catedramariustorres.udl.cat/espaimt/directori/item.php?acr_item=borr#Borrell